

УДК 398.332 : 27-428-242.6.1(477.54/.62+477.52)

Олійник Н. П.

Харківська державна академія культури

АНТРОПОМОРФНА АТРИБУТИКА КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ СЛОБОЖАН ТА ЇЇ МАГІЧНІ ФУНКЦІЇ

Олійник Н. П. Антропоморфна атрибутика календарної обрядовості слобожан та її магичні функції. У статті розглядаються різноманітні атрибути, з якими виконували магичні дії під час календарних обрядів на Слобожанщині. Висвітлено магичні функції атрибутів, що були спеціально виготовлені до свят, а також реальні предмети, які набували рис антропоморфізму під час святкування. Аналіз антропоморфної атрибутики подано за власними матеріалами польових досліджень автора на теренах Слобідського краю (прикордоння Харківської області України та Белгородської області РФ), а також досліджень інших науковців з цього питання.

Антропоморфну атрибутику, яку використовували у календарній обрядовості на Слобожанщині, умовно поділимо на дві групи. До першої віднесемо атрибути, що були спеціально виготовлені до свят і застосовувалися в тому чи іншому обряді календарного циклу (Мариньонька на свято Купала, дідух на покуті під час Різдвяних свят, Колодка на Масляну). До другої групи віднесемо реальні речі чи предмети, що до свят не виготовлялися і не були подобою людини. Це атрибути, що наділялися уявними людськими рисами чи характеристиками — певним антропоморфізмом (кілки, на яких дівчата ворожили, жмуток колосків, купальські дерева тощо). Предмети, які належали до антропоморфних атрибутів (опудала, ляльки, хрестики) та елементи прикрас купальських дерев (віночки, стрічки, квіти) також набували магичних функцій під час святкування.

Святкові атрибути пропонується поділяти на дві групи: спеціально виготовлені до свят та реальні речі чи предмети, які не виготовляли спеціально, але які набували рис антропоморфізму під час святкування. Фольклорно-етнографічні матеріали дають підстави систематизувати антропоморфну атрибутику календарних свят та виявити антропоморфізм дохристиянських вірувань.

Ключові слова: антропоморфізм, антропоморфна атрибутика, магичні функції, магичні дії, календарна обрядовість, лялька.

Олейник Н. П. Антропоморфная атрибутика календарной обрядности слобожан и ее магические функции. В статье рассматриваются

различные атрибуты, с которыми производили магические действия во время календарных обрядов на Слобожанщине. Освящены магические функции атрибутов, которые были специально изготовлены к праздникам, а также реальные предметы, которые приобретали черты антропоморфизма во время празднований. Анализ антропоморфной атрибутики подан за собственными материалами полевых исследований автора на просторах Слободского края (пограничье Харьковской области Украины и Белгородской области РФ), а также исследований других ученых по этому вопросу.

Антропоморфную атрибутику, которую использовали в календарной обрядности на Слобожанщине, условно поделим на две группы. К первой отнесем атрибуты, которые были специально изготовлены к празднику и применялись в том или ином обряде календарного цикла (Марынонька на праздник Купала, дидух в святом углу во время Рождественских свят, Колодка на Масленицу). Ко второй группе отнесем реальные вещи и предметы, которые к празднику не изготавливались и не были подобием человека. Это атрибуты, которым приписывались воображаемые человеческие черты или характеристики — определенный антропоморфизм (колья, на которых девушки гадали, охапка колосьев, купальское дерево и др.). Предметы, которые принадлежали к антропоморфным атрибутам (чучело, кукла, крестики) и элементы украшений купальских деревьев (венки, ленты, цветы) также приобретали магические функции во время празднований.

Праздничные атрибуты предлагается поделить на две группы: специально изготовленные к празднику и реальные вещи или предметы, которые не производили специально, но которые приобретали черты антропоморфизма во время празднования. Фольклорно-этнографические материалы дают основания систематизировать антропоморфную атрибутику календарных праздников и выявить антропоморфизм дохристианских верований.

Ключевые слова: антропоморфизм, антропоморфная атрибутика, магические функции, магические действия, календарная обрядность, кукла.

Oliiynk N. Anthropomorphic attributes of calendar ritualism in Sloboda region and its magical functions.

The paper is focused on anthropomorphic attributes of calendar ritualism in Sloboda region and its magical functions. The analysis of the anthropomorphic attributes is given on the basis of the author's personal field studies on the Sloboda region territory (such as Kharkiv region's border zone in Ukraine and in Belgorod region in the RF) and the researches of others scientists in the same field.

The attributes were specially produced for the holiday or were some household objects which had some anthropomorphic features during the celebration. Attributes are the set of various (usually external) features of belonging to the list of subjects or phenomena. Anthropomorphic attributes which were used in calendar ritualism in Sloboda region can be relatively divided into two groups. The first group consists of attributes which were produced for the holiday and were used in some rituals in calendar cycle (such as Marynonka on Ivan Kupala Day and Kolodka on Maslenitsa). The second group consists of the real things and objects which weren't produced for the holidays and didn't personify a

human. These are attributes (for example, stakes which were used by girls during conjuring, wisp of spikes, Kupala trees etc.) were apportioned with anthropomorphism such as imagined human or character features. Objects which belonged to anthropomorphic attributes like scarecrows or dolls and elements of Kupala trees' decorations like wreaths, ribbons and flowers also acquired magic functions during celebration.

In Sloboda region on Christmastide people used to set sheaves of rye or millet in the corners of houses which were called "didukh". It could also be made in a shape of a man and this object could be the master in a house. Before the sowing season, grains from the didukh's spikes were taken out and kept for the sowing and a sheaf was taken to the garret before the Easter. The didukh was not only the protector in the corner but also he continued his mission at the garret protecting the whole house.

The day before Christmas children used to bring the supper, such as kutia, uzvar and patties to Godparents and relatives. Children received some presents in return for it such as money, sweets, nuts and specially baked in different figures cookies.

From Christmas to New Year the rubbish hasn't been taken out of the house. It has been swept under the hearth and taken out and burnt in the garden on the Holiday. Such action was accompanied with the rite of worshipping passed away ancestries. People decided that the dead ones can control the prosperity in the world, good and foul weather. Moreover, people were enveloping fruit trees with smoke to make them fruitful. They were tied with straw wisps, because according the belief, the straw has the ancestor's spirit in it and the tree was endowed with anthropomorphism.

We refer stakes in ooze to the "imagined" anthropomorphic attributes which were used by girls to tell the fortune about their future wedding. On the Butter Week married women were attaching were attaching to single guys' legs, hands and necks billets. Such rite was called 'Kolodka'. Kolodka was the anthropomorphic displaying of an unborn child.

In addition to billet, the cross is also considered to be an anthropomorphic attribute. On Sunday on the Veneration of the Cross people in Kharkiv region were baking crosses. The biggest cross was plunged into grain seeds. When people were going to sow grains, the cross was taken out and taken along. It was put on a towel in the field and eaten before or after sowing and dug into the ground as a sacrifice to the earth.

In the Midsummer ritualism people were making dolls which had a cross underneath. This anthropomorphic figure in Sloboda region is called Marina, Marynonka and Ulyanitsa or Katherina, but rarer. It is made of pieces of cloth, straw, rye or millet spikes, meadow grass or the grass from river banks. The background for doll making could be both a rolling pin and a jar.

Sometimes the Kupala scarecrow could also be made with Marynonka. At the end of the celebration customary anthropomorphic figures needed to be ritually destroyed in the following ways: drowning in the river in most cases and rarely burning or burying.

A tree branch such as cherry tree, Tatarian maple, willow and a thistle could also be a Marynonka. A separate doll, a branch or an arrangement of doll and branch were called Marynonka. Clothing, decorations and attributes which were on the anthropomorphic

object were gaining a guarding, healing and magical significance during the celebration. They were kept throughout a year.

The outlined material gives a reason to assume, that anthropomorphic attributes which were produced for the Kupala Day were the central ones in the rite. They were carried around with songs, they were dug into the ground, the customary dishes, such as eggs or fried eggs, patties, porridge, honey, cookies, sweets, ritual cherry vine (which is also called 'Marynonka') were served around them and people were reeling with them. In villages with compact dwelling of ethnical Russians (like Kharkiv and Belgorod region) the Kupala Day hasn't been celebrated that broadly unlike ethnical Ukrainians. Instead of that, the main holiday was the Trinity Day. The tree branches were collected and decorated for the holiday and a small doll called 'Kukushka' has been set in these branches. With these dolls and ritual songs people were walking around in the streets and having fun with each other. In the end of the celebration Kukushka, like Marynonka needed to be ritually destroyed.

Dozhinki sheaves were anthropomorphic attributes during a summer holiday cycle which were decorated by ribbons, flowers and were kept in corners. The spikes of the not reaped steams, so called 'the beard' were left on the field. It was tied with ribbon and bended to the grass to thank the earth and make a sacrifice.

Folklore ethnographic materials dive a reasons to systematize anthropomorphic attributes of calendar festivals and find out the anthropomorphism of pre-Christian beliefs. Festive attributes are suggested to be divided into two groups such as those attributes which are specially produced for the festival and those which are not specially produced, but were gaining anthropomorphic features during the celebration.

Key words: anthropomorphism, anthropomorphic attributes, magical functions, magical acts, calendar ritualism, doll.

Постановка проблеми. Проблема, яка піднімається у статті, полягає у виявленні антропоморфних атрибутів та їх магичних функцій. Атрибути вже були або спеціально виготовлялись до свята. Функцію атрибутів могли виконувати побутові предмети, які наділялися рисами антропоморфізму під час святкування.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Дослідження здійснено згідно планової наукової теми «Проблема методичного забезпечення підготовки режисерських кадрів в умовах вузів культури». Результати дослідження мають практичне значення в сферах культурології, режисури, традиційної культури, фольклористики, а також можуть використовуватися в режисерсько-постановчій та педагогічній практиці.

Актуальність теми. Актуальність обраної теми дослідження полягає у необхідності вивчення світосприймання людини традиційної культури, погляди якої є складовою світогляду сучасної людини. Показовими, на наш погляд, є календарні обряди, атрибутика яких дає можливість проаналізувати ставлення людини до навколишнього світу через

магічні дії зі святковою атрибутикою. Акцентування уваги на антропоморфних атрибутах календарної обрядовості, висвітлення її магічних функцій допомагають виявити антропоморфізм дохристиянських вірувань, зафіксованих у календарній обрядовості. Аналіз антропоморфної атрибутики подано за власними матеріалами польових досліджень автора на теренах Слобідського краю (прикордоння Харківської області України та Белгородської області РФ), а також досліджень інших науковців із цього питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Матеріалам календарної обрядовості, записаним на Слобожанщині, присвятили свої дослідження такі науковці, як-то: Т. О. Агапкина, О. І. Алексєєва, Олекса Воропай, М. О. Дикарьов, М. С. Жиров, О. Я. Жирова, П. В. Іванов, В. В. Іванов, В. М. Осадча, М. М. Красиков, М. А. Маркевич, Л. І. Новикова, М. О. Семенова, М. Ф. Сумцов, В. А. Сушко, Г. Я. Сисоєва, П. П. Чубинський, та ін. Спеціальних досліджень щодо висвітлення антропоморфної атрибутики календарної обрядовості та її магічних функцій на теренах Слобожанщини не було.

Мета статті: полягає у систематизації атрибутики календарної обрядовості Слобожанщини, виокремлення антропоморфної атрибутики та побутових предметів, які набували магічних функцій при контакті з антропоморфними атрибутами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У статті будемо послуговуватися терміном «антропоморфізм» (від антропо... (греч. *ánthropos* — людина) і греч. (грецький) *morpho* — форма, вигляд). За Л. Ф. Ільчовим, антропоморфізм — уподібнення людині, наділення людськими психічними властивостями предметів і явищ неживої природи, небесних тіл, тварин, міфічних істот [13: 30].

Атрибутика — це сукупність суттєвих різноманітних (часто зовнішніх) ознак приналежності до низки предметів, явищ. **Словник української мови визначає атрибут як суттєву, невід’ємну властивість предмета або явища, ознаку або предмет, «які становлять характерну прикмету кого-, чого-небудь»** [11: 72].

Антропоморфну атрибутику, яку використовували у календарній обрядовості на Слобожанщині умовно можна поділити на дві групи. До першої віднесемо атрибути, що були *спеціально виготовлені* до свята і застосовувалися в тому чи іншому обряді календарного циклу (наприклад, Маринька на свято Купала, Колодка на Масляну). До другої групи віднесемо *реальні речі чи предмети, які до свята не виготовлялися* і не були подобою людини. Це атрибути, що наділялися уявними людськими рисами чи характеристиками — певним антропоморфізмом (кілки, на яких дівчата ворожили, жмуток колосків, купальські дерева тощо). Слід додати, що предмети, які належали до антропоморфних атрибутів (опудала чи ляльки купальської Марини), наприклад, елементи прикрас купальських дерев

(віночки, стрічки, квіти) також набували магічних функцій під час святкування.

На Слобожанщині на Різдвяні святки у своїх оселях на покуті люди становили сніп жита чи пшениці, який називали «дідухом». «Заносили в хату снопик, перевитий перевеслом з червоною стрічкою. За перевесло затикали ромашки, волошки, маківі головки» [6: 50]. У с. Гонтовому Яру Валківського району снопик називали «дідуга́». «Зробили з соломи, звертіли руки, ноги, наділи сорочку, штани на нього і заносили в хату» [6: 50]. У с. Сінному Богодухівського району також виготовляли дідуха, якого робили у вигляді антропоморфної фігури чоловіка і прикрашали: «З колосків чіпляли вуса. Він був господарем хати, охороняв від злих духів. Господарі просили його, щоб дав урожай. До нього ставили кутю, вішали рушник» [6: 50]. Підтвердження цьому знаходимо у праці І. О. Морозова «Обжинковий сніп наділявся ознаками господаря дому, тобто фактично набуває деяких якостей антропоморфного предмета» [5: 238]. Дідух на покуті мав стояти протягом Різдвяних свят.

Зазвичай, перед посівною, зерно із колосків дідуха виминали й висипали у зерно, яке зберігали для посіву, а сам снопик перед Великоднем виносили на горище. Тобто дідух був охоронцем не лише на покуті, а й продовжував свою місію на горищі, охороняючи всю хату до нового врожаю. Тобто рік він мав перебувати на горищі, а потім його заміняв правонаступник — снопик із нового врожаю.

Напередодні Різдва діти носили вечерю хрещеним батькам, родичам. Вечеря традиційно складалася із куті, узвару, пиріжків. Господарі дякували дітям, а взамін давали свою вечерю. Дітям за це давали гостинці: дрібні гроші, цукерки, горіхи та спеціально випечене до свята антропоморфне печиво у вигляді фігурок. «Барині» або їх ще називали «московки» дарували дівчаткам, з побажанням бути красивою, а хлопчикам «коні з вершниками, щоб був скорий на ноги, щоб все скоро робив» [6: 51]. У давнину кожна господиня випікала печиво власноруч, а на рубежі XIX–XX ст. його купували на базарі. Такі дії були спрямовані на своєрідне єднання родів.

У циклі Різдвяних свят магічною функцією було наділено обряд, який називали «гріти дідові ноги», «палити діда», «смолити діда», «дідам та бабам ноги гріти». Цей вислів супроводжував обряд поклоніння предкам, які пішли із життя. Люди вірили, що на тім світі небіжчики можуть керувати добробутом на землі, погодою чи негодою. Для задовбрювання померлих родичів необхідно було провести деякі дії, а саме: за вечерю згадували їх гарні вчинки, після різдвяної вечері залишали на столі миску з кутею і ложки з надією, що родичі прийдуть вечеряти. На Новий рік гріли землю, щоб їм на тому світі було тепло. «Гріли чоловіків і жінок, для того щоб їм в землі цілий рік буде тепло. А коли тепло, то вони не будуть виходити на землю» [10: 544].

Від Різдва до Нового року сміття з хати не виносили на вулицю, а змітали під припічок. На свято його виносили у садок і палили. Цією дією «обігривали предків», заодно обкурювали плодові дерева, щоб родили. Дереву при цьому обв'язували перевеслами із соломи у яких, за віруванням, перебував дух предка, а само дерево наділялося антропоморфізмом.

У с. Княжному зранку на Новий рік робили солом'яні вервечки і палили їх під фруктовими деревами. «Вервечки крутили з соломи, як перевесло, а на кінці зв'язували у вузлик, казали «Дідові та бабі ноги гріти». Це як закон був. Вервечки ставили під дерево і палили, бо раніше покійників ховали у садках. Мій дідусь і бабуся були поховані на кладовищі, а гріли ноги під яблунею» [6, 78]. У іншій родині цього ж села розповіли, що «робили солом'яного діда, ходили кругом нього, молитву якусь читали, щоб садок не вимерзав, щоб “дід глядів” садок від морозу. А потім цього діда розривали і розкидали по садку або спалювали» [6: 78]. У цьому обряді поєднано дві магічні дії, пов'язані із актом прохання і подяки. Небіжчикам «гріли ноги», а ті в свою чергу мали віддячити гарним урожаєм фруктів влітку.

До «уявних» антропоморфних атрибутів ми відносимо кілки в тину, за допомогою яких дівчата ворожили про своє майбутнє заміжжя. Під Новий рік дівки на виданні загадували число і рахували кілки в тину, а потім дивилися, який вигляд буде мати останній кілок. Якщо він у корі, значить наречений буде багатий, без кори — бідний, гладенький кілок — молодий, а сучкуватий — відповідно старий.

«Брали коляки в обхват, якщо при підрахунку виходила парна кількість, то в цьому році буде пара. Дивилися також на останню коляку; гола — бідна будеш, в корі — багата» [7: 5]. Також дівчата заносили до хати оберемок дров і рахували дрова парами. Коли буде парна кількість полін, дівчина мала вийти заміж упродовж року, непарна — сидітиме ще у дівках. У цих ворожіннях звичайний кілок в уявленні молодих дівчат замінює парубка (чи був символом парубка), за якого дівчина мала вийти заміж. Не лише на різдвяні святки уявляли кілок, палицю в образі живої істоти. На свято Масляної колодка уособлювала антропоморфне зображення ненародженої дитини. Колодка — це невелике поліно до 50 см.

На Слобожанщині всім неодруженим парубкам, які вчасно не оженилися, заміжні жінки на Масляному тижні чіпляли до ноги, згодом до руки чи на шию колодку. В с. Гетьманівці Шевченківського району поліно загортали у шмат полотна, начебто немовля, клали на санчата і возили вулицями села з піснями.

У с. Ново-Миколаївці цього ж району, коли заміжні жінки вели парубка по вулиці із колодкою, співали:

*Вилинь, вилинь, галочко, —
Ладом, ладом сокілонька!
Ладом, ладом галочко!*

*А твій же сокілонько при знаку,
Та ведуть же твого сокілонька,
Ладом, ладом, при знаку!..*

Під словом знак розумілася колодка, яку печили парубку для подальшої стимуляції шлюбу. Таку ж пісню співалися у Куп'янському повіті ще у XIX столітті, яку зафіксував П. В. Іванов [2: 126].

Не лише поліно, а й хрест вважали антропоморфним атрибутом. У Середохресну середу на Харківщині випікали хрести. Найбільший хрестик занурювали у посівне зерно. Коли йшли сіяти, хрест виймали, брали з собою, клали на ниві на рушник; їли перед чи після посіву; закопували в землю як жертву землі тощо [9: 118–119]. «Без хреста ніхто не виїжджав у поле, такий був закон» (*записано від Л. І. Кубрак, 1909 р. нар. 11.08.1996 р. с. Тетянівка Шевченківського р-ну Харківської обл.*). «Хрест — давній графічний і предметний символ людини» [5: 239].

У купальській обрядовості виготовляли ляльки, в основі яких є хрест (схрещені під прямим кутом дві палиці — руки й тулуб). Антропоморфну фігуру на Слобожанщині називали Марина, Маринонька, рідше Уляниця, Катерина. Її виготовляли із ганчірок, сіна, колосків жита чи пшениці, трави лугової чи яка росте по берегах водойм. Основою для виготовлення могли слугувати макогон, глечик, качалка для розкачування тіста. У с. Грузькому Борисівського р-ну Белгородської обл. основою для ляльки була качалка для розкачування тіста, а до неї кріпили руки, голову із квітів. У с. Очеретовому Валківського р-ну за основу брали макогон (*зап. 17.08.1995 р. від фольклорного гурту*). У селах Гетьманівці, Петрівці Шевченківського р-ну ляльку виготовляли з окуги.

У Барвінківському районі Мариноньку виготовляли із колосків злаків: «Брали пучок колосків, щоб головка була — із колосочків», потім стебла розділяли на троє, на руки та туловище, із колосків сплітали все. Замість очей, рота встромляли квіти. Наряжали листям та цвітами, разним таким, а одержі ніякої не надівали» [8: 41]. За розміром лялька могла бути від 20 см до 1,5–2 м. Маленьку ляльку саджали у віти обрядового деревця, а велику на палицю, чи стільчик (*зап. 09. 2012 р. с. Красний Октябрь Борисівського району від В. І. Сергієнко, 1926 р. нар., А. О. Жихарської, 1947 р. нар.*) і носили вулицями села з обрядовими піснями. Іноді невеличкі ляльки робили із гірських порід, наприклад, у Куп'янському повіті ліпили із глини [2: 159], а в с. Малій Вовчій Вовчанського р-ну ляльку Уляницю вистругували із крейди. Фігурку замотували у полотно, носили по вулицях з піснями, наприкінці святкування топили. Уляницю кидали у річку і швидко бігли в село не оглядаючись, боялися, що вона перекинеться на відьму і наздожене їх.

Поряд із Маринонькою іноді робили й опудало Купала. У кінці святкування вони також підлягали ритуальному знищенню (Мариноньку топили

у водоймі, Купала — спалювали на вогні). «Антропоморфні ляльки представляли собою своєрідну заміну жертви» [5: 92].

Маринонькою могла бути і гілка дерева (вишні, чорноклена, верби). Окремо ляльку, гілку чи композицію з гілки і ляльки називали Маринонька. Одяг, прикраси і атрибути, що були на антропоморфному об'єкті під час святкування набували оберегового, цілющого і магічного значення. За їх допомогою можна було лікуватися. Наприклад, купальський вінок клали на голову, коли вона боліла. Травки та квіти із віночка кидали у чай, коли хтось хворів.

Наприкінці святкування дівчата обламували гілочки і несли на город, встромляли в землю для кращого врожаю городини. Стовбур топили у водоймі, а прикраси забирали собі і зберігали як обереги. Цілющі і магічні властивості атрибутів діяли протягом року, а потім вони втрачали свою силу, і їх заміняли на нові.

Роль антропоморфної фігури виконував і будяк, або його ще називали «чортополох». **Чортополох**, якщо перекласти буквально, означає «полохає чортів». Найбільшої сили чортополох досягає, коли розпускаються квіти, а це співпадає зі святом Купала [15].

Про будяк люди складали загадки «Квітки янгольські, кіхті диявольські» [14: 209]. Як зазначає В. Б. Колосова, «Рослина в силу різних властивостей наділялася здатністю відганяти від людини різноманітних “нечистивців”» [3]. За її допомогою лікували переполах. Назва рослини перекликається з метою його використання, а саме відлякування чортів і лікування переполаху: *чортополох* — *переполах* [4].

На Слобожанщині будяк був шанованою рослиною. У циклі купальської обрядовості його також називали Маринонькою. Будяк також прикрашали стрічками, квітами, віночками, ягодами вишні і носили вулицями села. Через нього стрибали, щоб на колючках залишилися негаразди і хвороба. М. Дикарьов пише про цю дію так: «рубують будяки, кладуть у три кучі, потім через них стрибають, як угорілі кішки... Плигають, потім поберуть будяки, почнуть ганятися один за одним...» [1: 129]. У с. Біляніці Шебекінського району для більшого ефекту очищення стрибали через декілька куп будяків: «Прямо на дорозі понакладаємо кучі будяків і стрибаємо через них. Перестрибнеш одну кучу, пробіжиш, перестрибнеш другу і так далі» (зап. 26.09.2003 р в с. Біляніці Шебекінського р-ну від Н. В. Онищенко, 1918 р. нар., Н. В. Подлесно, 1925 р. нар., М. Г. Дураково, 1928 р. нар.). Усе негативне чіплялося за голочки і залишалася на будякові. Після святкування рослину спалювали, щоб позбутися всіляких негараздів. На Куп'янщині «будяки, через які перестрибувала молодь парами, вкидали у річку» [2: 158].

У Шевченківському районі будяк, як і гілку чорноклена чи вишні, поєднували з лялькою. Ляльку могли виготовити із ганчірок або з квітів повної ружі. За основу брали дві палички, вертикальна була довша за горизонтальну, зв'язували навхрест і кріпили на них квіти. Таку композицію також називали Маринонькою.

У Борисівській волості на Воронежчині (нині Борисівський район Белгородської області) під Івана Купала дівчата ворожили на будякові. «Вирвуть його, поставлять на припічок сковороду, а по середині сковороди поставлять страсну свічку, тоді й припалюють до тієї свічки цвіточка будяка, а потім становлять на припічку, на святому вуглі, з надвору. Коли знов розцвітається, як був, тоді вийде заміж дівка сей год, а як не розцвітається, тоді не вийде» [1: 127].

Викладений матеріал дає підстави вважати, що антропоморфні атрибути, виготовлені до свята Купала, були центральними в обрядодії. Їх носили по вулицях з піснями, вкопували у землю, навколо них розкладали обрядові страви (яйця чи яєшня, пиріжки, каша, мед, печиво, цукерки, обрядове вино із вишень, яке також називали «маринонька»), ввели хороводи.

У селах із компактним проживанням етнічних росіян (Харківська і Белгородська області) Купала не святкувалося так широко, як у етнічних українців. Натомість центральним святом була Трійця. До свята ламали гілки дерев прикрашали їх, а у віти саджали невеличку ляльку, яку називали Кукушка. У селах Харківської області (с. Уди Золочівського р-ну, с. Руська Лозова Дергачівського р-ну), обряд називали «Кстить кукушку» (хрестити кукушку). Дівчата з кукушкою і обрядовими піснями ходили по вулицях, кумилися з подругами, щоб не сваритися, а в кінці святкування Кукушка, як і Маринонька, підлягала ритуальному знищенню.

У Валуйському р-ні Белгородської області на Вознесіння виготовляли кукушку із комишу. «Обряджали її як дівчину: у дівочий наряд, прикрашали стрічками, квітами, клаптиками. Опудало кріпили на плодове дерево і вона там перебувала до Трійці». У тому ж районі «поряд з «кукушкою» дівчата саджали «кукуя» (опудало, одягнене в чоловічий одяг), після чого кумилися. Розходилися по парах у кущі, подруги мінялися яйцями, одягом, прикрасами, цілували одна одну і з цього дня вважалися на celý рік кумами» [12: 74–75].

Антропоморфними атрибутами у літньому циклі свят виступали зажинковий та обжинковий снопи. Снопи складали в копи (60 шт.) і полукіпки (30 шт.). У с. Минківці Валківського р-ну існувала прикмета «на ниві не можна було залишати жодного снопа, бо в сім'ї хтось помре» [6: 38]. На Богодухівщині обжинковий сніп прикрашали стрічками, квітами і зберігали на покуті. На ниві також залишали колоски незжатих стебел, які називали «боро-

да». Її перев'язували стрічкою, пригинали до землі, щоб подякувати землі і віддати жертву.

Висновки. Фольклорно-етнографічні матеріали дають підстави систематизувати антропоморфну атрибутику календарних свят, виявити антропоморфізм дохристиянських вірувань у календарній атрибутиці. Пропонується святкові атрибути поділяти на дві групи: до першої належать антропоморфні атрибути (різноманітні ляльки та опудала), спеціально виготовлені до свята; до другої відносимо ті атрибути, які не виготовляли, але їх уявляли антропоморфними (дерева чи речі, які брали участь у святі або торкалися людиноподібних ляльок), внаслідок чого вони набували рис антропоморфізму.

Перспективи подальших досліджень даної теми. Практичне значення запровадженого у статті дослідження полягає у тому, що його результати та висновки можуть стати предметом аналізу в подальших наукових розвідках з етнотеатралізації, а також використовуватися у постановках календарних свят і обрядів та режисерсько-педагогічній практиці.

Література:

1. Дикарев М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Воронежчині / М. Дикарев // Матеріали до українсько-російської етнології. — Львів, 1905. — Т. VI. — С. 114–204.
2. Иванов П. В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / П. В. Иванов. — Х.: Майдан, 2007. — 216 с.
3. Колосова В. Б. Демонология в славянской этноботанике / В. Б. Колосова // Славянский и балканский фольклор. — М.: Индрик, 2011. — Вып. 11: Виноградье. — С. 89–98.
4. Колосова В. Б. Чертополох / В. Б. Колосова // Труды факультета этнологии. — СПб.: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2001. — Вып. 1. — С. 62–72.
5. Морозов И. А. Феномен куклы в традиционной и современной культуре. Кросскультурные исследования идеологии антропоморфизма / И. А. Морозов. — М.: Индрик, 2011. — 350 с.
6. Муравський шлях — 97: матеріали фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. М. М. Красиков, Н. П. Олійник, В. М. Осадча, М. О. Семенова. — Х.: ХДК, 1998. — 360 с.
7. Муравським шляхом. Міжнародна комплексна фольклорно-етнографічна експедиція «Муравський шлях — 95»: Ч. 1. Етнографічний опис та фольклорні матеріали селища Лиман Зміївського району Харківської області / Упор. М. М. Красиков, Н. П. Олійник, В. М. Осадча, М. О. Семенова. — Х.: ХОЦНТ, 1996. — 62 с.
8. Обряди та звичаї фольклорних осередків межиріччя Орелі та Сіверського Дінця // Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції селами Близнюківського та Барвінківського районів Харківської області. — Харків ХОЦНТ, 2007. — 163 с.
9. Олійник Н. П. Слобожанська родина в аграрній обрядовості / Н. П. Олійник // Традиційна культура в умовах глобалізації: родинна субкультура і обрядовість: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 24–25 вересня 2009 р. — Харків, 2009. — С. 116–122.
10. Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. — М.: Международные отношения, 1995. — Т. 1. — 577 с.
11. Словник української мови: в 11 т. [Електронний ресурс] / За ред. І. К. Білодіда; АН УРСР. Інститут мовознавства. — К.: Наукова думка, 1970. — Том 1: Атрибут. — С. 72. — Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/atrybut>. — Назва з екрану.
12. Фольклорные традиции Валуйского района: учебно-методическое пособие / М. С. Жиров, О. Я. Жирова, О. И. Алексеева, Л. П. Сараева. — Белгород, 2011. — 441 с.
13. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов и др. — М.: Сов. энциклопедия, 1983. — 836 с.
14. Чубинський П. П. Мудрість віків. У 2-х кн. / П. П. Чубинський. — К.: Мистецтво, 1995. — Кн. II. — 222 с.
15. Список антидемонических трав: Легенда [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inmybook.ru/zapisi.php?ref=tei&zid=90406>. — Назва з екрану.